

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО
МОЗИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ І.П. ШАМЯКІНА
НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
«СТАРОФЛОТСЬКІ КАЗАРМИ»**

**АРКАСІВСЬКІ ЧИТАННЯ:
ІСТОРИЧНІ ТА КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ:
ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

**МАТЕРІАЛИ
ХІ МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

21-23 травня 2021 р.

**Миколаїв
МНУ імені В.О. Сухомлинського
2021**

УДК 902 : 908 : 929 : 93/94 : 327

ББК 63

А 82

Рекомендовано до друку рішенням правління Миколаївської обласної організації Національної спілки краєзнавців України (протокол № 1 від 30 квітня 2021 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ГАВРИЛЮК Н.О. (доктор історичних наук, старший науковий співробітник), ГОСПОДАРЕНКО О.В. (кандидат історичних наук, доцент), КУЗОВКОВ В.В. (кандидат історичних наук), СМІРНОВ І.О. (кандидат історичних наук, доцент), СІНІКА В.С. (кандидат історичних наук), ТРИГУБ О.П. (доктор історичних наук, професор), ЧЕРНЯВСЬКИЙ В.В. (кандидат історичних наук)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

ДОБРОЛЮБСЬКА Ю.А. (доктор філософських наук, професор)

СТЕПАНЧУК Ю.С. (доктор історичних наук, професор)

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ЗА ВИПУСК: ГОСПОДАРЕНКО О.В.

А-82 Аркасівські читання: історичні та краєзнавчі дослідження: виклики та перспективи. Матеріали XI Міжнародної наукової конференції (21-23 травня 2021 р.). Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2021. 119 с.

До збірника увійшли матеріали доповідей і повідомлень учасників XI Міжнародної науково-практичної конференції «Аркасівські читання: історичні та краєзнавчі дослідження: виклики та перспективи».

Публікації присвячені актуальним питанням археології, історії, історії міжнародних відносин, етнології, історіографії та краєзнавства

Для археологів, істориків, краєзнавців, вчителів історії та учнів ЗОШ, викладачів і студентів ВНЗ, а також для тих, хто цікавиться історією.

Матеріали подаються мовою оригіналу. Відповідальність за подану інформацію несуть автори.

УДК 902 : 908 : 929 : 93/94 : 327

ББК 63

© МНУ імені В.О. Сухомлинського

© Автори статей

пересилати вірші на волю. Але Олексій Михайлович і в найважчих умовах залишався борцем, продовжуючи писати вірші. Наприклад, за цей період він написав «Моїм ворогам», «Вони перемогли», «Страта». Для прикладу рядки із вірша «Мои песни»:

*«Знайте, товарищи: годы страданья
Местью, борьбою я емig искуплю,
И на развалинах рабского зданья
Вольные песни тогда запою».*

Однак, поету не поталанило. Його здоров'я на той час виявилось підірваним, і в 1911 р. він помер від сухот у каторжній в'язниці в Херсоні. Йому на той час було всього 24 роки.

Місце поховання О. Гмирьова на херсонському кладовищі знайшла його наречена Марія Козлова. За її розпорядженням на могилі був встановлений стовпець із залізною табличкою та одним єдиним словом – «Гмиря»...

За життя О.М. Гмирьова у 1910-1911 рр. було опубліковано всього кілька віршів. Але його друзі та наречена М.А. Козлова зберегли спадщину поета – вірші та листи. У 1912 р. деякі його вірші з'явилися в «Правді» і «Невській зірці». Перша збірка Олексія Михайловича «За ґратами» була випущена у 1926 р. радянською владою.

Проте, безкорисливий і відкритий Олексій Гмирьов не зміг передбачити подальшу долю революційного руху. Він не знав, що вчорашній раб, завтра може стати найжорстокішим катом; що громадянська війна не закінчиться з перемогою «рабів»; що царська охранка – полегшений варіант у порівнянні з системою НКВС.

РОБІТНИКИ МИКОЛАЄВА У 1910-1913 РР.: СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ

Олег Бобіна

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Директор Навчально-наукового гуманітарного інституту
Україна, 54007, м. Миколаїв, пр. Героїв України, 9
e-mail: oleg.bobina@nuos.edu.ua

«Молодий» миколаївський робітничий клас у 1910-1913 рр. переживав новий етап свого життя. В перше десятиріччя ХХ ст. робітництво Миколаєва зародилось, зробило перші кроки у соціальній і політичній боротьбі в революції 1905-1907 рр., відчуло застій і кризу промисловості у 1904-1909 рр. Наступний час передбачав, начебто, непогані умови розвитку та життя. Загальні умови виглядали сприятливо. У 1909 і 1910 роках селянство зібрало гарні врожаї зернових. Це мало забезпечити роботу портових робітників і залізниці з перевалки зернових. У 1910 р. морське міністерство отримало 150 млн. руб. на будівництво кораблів за програмою посилення Чорноморського флоту. Частина цих кош-

тів могла піти на замовлення суднобудівників. У 1910-1912 рр. активно обговорювався закон про забезпечення робітників на випадок хвороби. Закон відкривав можливості соціального страхування. У червні 1912 р. цей закон був прийнятий. У 1912 р. урядом була затверджена т. зв. велика програма військового кораблебудування з бюджетом більше 500 млн. руб. За цією програмою для Чорноморського флоту в 1912-1916 рр. мали бути побудовані 4 лінкори (дредноути), 53 міноносці, 8 легких крейсерів. Звичайно, що частина цих замовлень мала бути розміщений на суднобудівних заводах міста.

В місті у 1913 р. нараховувалося трохи більше ста тисяч населення (Николаевская газета, 14.08.13, № 2260). З 1909 р. кількість робітників зростала. В 1909 р. газета подавала цифру в 3800 робітників, у 1910 р. – 4821, 1911 р. – 4571, 1912 р. – 8483, 1913 р. цифра не змінилась, у 1914 р., напередодні війни, – 9000, а в грудні – більше 10000. За всі дореволюційні роки існування суднобудівної галузі це була найбільша кількість робітників. Робітництво Миколаєва складалось із чисельного загону промислових робітників суднобудівних заводів, заводу сільськогосподарських машин братів Донських та низки інших невеликих підприємств. Значною була кількість працівників залізничних майстерень.

Великою частиною пролетаріату виступали працівники портів. Вони були пов'язані з перевалкою вантажів (в основному зерна) із вагонів до трюмів торговельних суден. У 1911-1912 рр. значно збільшилась кількість будівельників, які були задіяні на спорудженні нових стапелів і цехів заводу «Руссуд» на території колишнього державного адміралтейства

На цих берегах р. Інгул почав функціонувати фактично новий завод створений для «освоєння» великих бюджетних коштів. У травні-червні Миколаїв ставав центром зосередження сезонних сільськогосподарських працівників. Згодом вони розходились по всій окрузі, переїздили до Одеси, до Бессарабії. В основному це були селяни з Полтавщини та Харківщини. Кількість робітників ніколи не була сталою і завжди коливалася від наявності замовлень. За умов відсутності замовлень у місті було безробіття і ситуація різко погіршувалась. Це, в основному, стосувалося двох суднобудівних заводів і порту. У 1910 р. газета в січні, квітні, червні, листопаді писала про скорочення робітників суднобудівних заводів і залізничних майстерень. А в листопаді у статті «Наші заводи» (Николаевская газета, 14.11.10, № 1444) писалось, що «п'ять років промислового застою призвели до злидарювання робітників, робітники, які мали нерухомість, її продають і селяться по «кутках» і підвалах, прибутки робітників впали до мінімуму» (Николаевская газета, 21.11.10, № 1444).

У 1911 р. газета не згадує про складне становище робітників. Ситуація погіршувалась через початок великого будівництва нового приватного суднобудівного заводу компанії «Руссуд». Будівництво почалось у другій половині року. Тривало і в 1912 р. Але вже в січні 1912 р. газета пише про відсутність заробітку, голод у Миколаєві та відкриття їдальні для бідних. Цей рік у місті позначився відсутністю роботи в порту. Через т. зв. Балканські війни та закриття Туреччиною проливів, з весни до серпня порт не вантажив зерно. Але суднобудівні заводи працювали. Та незважаючи на наявність роботи газета пише, що Миколаїв переживає сильну економічну кризу (Николаевская газета, 20.10.1912; 16.12.1912). 1913 р. позначився великими страйками, нестійкою ситуацією з наймом робітників на суднобудівних заводах і портах.

1914 р. пройшов під знаком війни. Якщо за газетами оцінювати соціальне становище робітників, то воно залишалось важким і напруженим. Помітного покращення військові державні замовлення не приносили. Соціальне становище портовиків можливо виглядало і краще. Все це без сумніву штовхало найбільші загони робітництва – суднобудівників і портовиків на боротьбу. Так, у 1910 р. було 7 страйків, 1911 р. – 5 страйків, 1912 р. – 4 страйки, 1913 р. – 6 страйків. Великий страйк у 1914 р. У 1912-1913 рр. відбулися найбільші страйки. Але це й роки найбільшого економічного підйому. В 1912 р. страйк робітників «Товариства Миколаївських заводів і верфей» тривав з 23.05 по 28.06. Це один з найбільших страйків за весь час. Робітники сформулювали 21 пункт економічних вимог. Вже 29.05 Миколаївський градоначальник видав Наказ № 86/83 «Про заборону стачок і страйків, і підбурювання до них». Покарання – штраф 500 руб., або арешт на три місяці (Николаевская газета, 7.06.1913). Газети подавали мізерну інформацію про страйк. Звичайно, що 21 пункт вимог ніхто виконувати не збирався. Тому страйк завершився на умовах повернення всіх страйкарів на завод, визнання та затвердження старост від робітників, відкриття столової для робітників і підвищення заробітної плати на 18%. Через рік на цьому ж заводі знову відбувається великий страйк з 5.07.13 по 9.08.13.

Страйки на суднобудівному заводі відбувались зазвичай через зменшення розцінок за виконані роботи, через порушення такий домовленостей. Зарплати робітників були невеликі. Найбільша – 35-37 руб. за місяць. Тому кожна копійка дійсно рахувалась. Другою великою причиною були штрафи. Самі поширені – невихід на роботу, запізнення на роботу, п'янство на робочому місці, суперечки з майстром. Могли штрафувати і за відвідування туалету. Так робітник за 11-годинний робочий день мав право сходити до туалету 4 рази. Якщо ходив п'ятий раз – штраф 10 коп., шостий – 20 коп. («Рабочее законодательство» XIX века как фактор социальной стабильности общества» – <http://www.jurvestnik.psu.ru/index.php/ru/-3-9-2010-16/4-2010-12-01-13-31-58/-3-9-2010/20-lrabochee-zakonodatelstvov-xix-veka-kak-faktor-soczialnoj-stabilnosti-obshhestva>).

У 1886 р. Законом «Правила про взаємні відносини фабрикантів і робітників» встановлювались т. зв. штрафні випадки. Робітників дозволялось штрафувати лише за «погану (неисправную) роботу», «за прогул» і «за порушення порядку». Загальна сума штрафів на момент розрахунку не могла бути більше третини заробітку.

До 1909-1910 рр., часів відносного економічного піднесення, робітництво Миколаєва вже вийшло бастувати та відстоювати свої права і за допомогою стачки (тимчасове недовге припинення роботи), страйку (припинення роботи більше ніж на 1 день). Робітники могли прийти на роботу, зайти на територію заводу і в цехи, але не приступати до роботи, робітники могли працювати кілька годин і припинити роботу. Могли кинути роботу котельний цех, ковалі і тоді міг зупинитись весь завод та ін. Разом з тим приводи для зупинки роботи навіть з погляду ХХІ ст. можуть видатися незрозумілими. Так, у 1910 р. робітники прийшли на роботу, а потім кинули її на знак жалоби із смерті Л.М. Толстого. Через рік ситуація повторилась. 900 робітників кинули роботу через річницю смерті Л.М. Толстого (Николаевская газета, 8.11.1910, № 1450). Через два дні газета повідомила, що робітники попросили не накладати штрафи за такий ви-

яв «революційності». Заводоуправління пішло назустріч (Николаевская газета, 11.11.1910, № 1452).

Постійні заворушення, виступи, стачки та страйки відбувались у порту. Характерною рисою економічної активності робітників порту були регулярні перемовини робітників, власників і стивідорів про тарифи. Кожен рік, особливо у липні-вересні, відбувались перемовини та сутички з приводу дотримання угод. Найбільший страйк за 1910-1913 рр. відбувся у серпні-вересні 1913 р. Страйк йшов протягом двох тижнів. Газета висвітлювала його хід. Але страйк була «хитрим». Так на розвантаження-завантаження вийшли жінки і діти страйкарів. Власники та стивідори почали підвозити робітників з найближчих сіл (Варварівка), дальніх (Новий Буг, 110 км) та різних залізничних станцій. Частина вантажів перенаправлялася у Херсон. На рейді і в порту Миколаєва чекали завантаження 23 іноземних пароплави. Страйк йшов з 6.08 до 20.08, а згодом з 8.09 по 14.09. Після чергових перемовин страйк закінчився.

Запеклість портових «сутьок» пояснюється, крім всього, діяльністю артілей. Частина портових робітників були об'єднані в артілі та виступали об'єднаною силою, а не окремими невеликими групами. У 1912 р. відомий український громадський діяч М.В. Левитський, за повідомленням газети, намагався організувати чергову артіль, яка б об'єднала 600 чоловік (Николаевская газета, 15.08.1912, № 1970). Найменш об'єднаними виступали жінки. Але вони виконували дуже важливі роботи на перевальці вантажів.

Особливо треба зупинитись на т. зв. політичних виступах. А саме на виступах робітників на 1 травня і на річниці важливих подій. Про «відзначення» смерті Л.М. Толстого ми вже написали. Першотравневі мітинги не прижились у Миколаєві. З 1907-1908 рр. було вирішено, що робітники мають право відзначати або 1 травня або 28.08 – «Відсічення голови Іоанна Предтечі». У 1910-1911 рр. ніхто не відзначав 1 травня. 29.08.1911 р. – 1500 робітників суднобудівного заводу не вийшли на роботу. Дехто хотів представити це як виступ робітників. У 1912 р. 9 січня частина робітників не з'явилася на роботу. Згодом ще одна частина кинула роботу (Николаевская газета, 10.01.1912, № 1792). Але газета не вказала, що так робітники вшанували пам'ять загиблих у 1905 р.

У 1912-1913 рр. робітники відзначили 1 травня. Але як пише газета: «робітники не вийшли на роботу; маніфестацій і страйків не було» (Николаевская газета, 2.05.1885; 2.05.1913, №21762). Якщо говорити по кількості – то більшість робітників великих заводів не вийшли. А дрібні підприємства працювали.

У 1912 р. газета писала про великий страйк на золотих копальнях (у м. Бодайбо Ленський розстріл). У 1913 р., лише близько 1000 робітників «Руссуд» припинили роботу в пам'ять про події на копальнях. Вони були оштрафовані на 1 руб. (Николаевская газета, 5.04.1913, №2155). Більше про «політичні» страйки газета не повідомляла.

Таким чином, ні поступове економічне відновлення, ні державна військово-морська програма суттєво не покращили становище робітників Миколаєва.